

KEÑESBAY RAXMANOV SHÍĜARMALARÍNÍŇ JANRLÍQ ÓZGESHELIGI

Seytbekov Adilbay Batirbekovich

filologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktori (PhD)

Ájiniyaz atındağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

el.pochta:

adilbayseytbekov@gmail.com

0009-0000-5419-8612

KEÑESBAY RAXMONOV ASARLARINING JANR O'ZIGA XOSLIGI

Seytbekov Adilbay Batirbekovich

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

ЖАНРОВОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ КЕНГЕСБАЙ РАХМОНОВА

Сейтбеков Адилбай Батирбекович

доктор философии в филологии (PhD)

*Нукусский государственный педагогический институт
имени Ажинияза*

GENRE ORIGINALITY OF KEÑESBAY RAKHMONOV'S WORKS

Seytbekov Adilbay Batirbekovich

doctor of Philosophy in Philology (PhD)

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Annotaciya: Maqalada qaraqalpaq ádebiyatındađı dramalıq hám epikalıq shıĜarmalardıń óz ara baylanısı úyrenilip shıĜılĜan.

Tayanish sózler: Jazıwshı, dramaturg, janr, ádebiy túrler, pyesa, roman, tragediya, povel, epikalıq shıĜarma.

Annotatsiya: Maqolada qoraqalpoq adabiyotidagi dramatik va epik janrlarning o'zaro bog'liqligi muomosi o'ganilgan.

Tayanch so'zlar: Yozuvchi, dramaturg, janr, adabiy turlar, pyesa, roman, tragediya, qissa, epik asar.

Abstract: In the article was studied the problem of connection with dramatic and epic genre in literature og Karakalpak.

Key words: Writer, drama writer, жанre, play, novel, tragedy, story epic novel.

Аннотация: В статье изучалась проблема взаимосвязи драматических и эпических жанров Каракалпакский литературе.

Ключевые слова: Писатель, драматург, жанр, литературный жанр, пьеса, роман, трагедия, повесть, эпический произведение.

Kirisiw. Keñesbay Raxmanovtıń dramaturgiyasında ómirdegi hár qanday quwanışlı, qayğılı, ókinishli hám kúlkili waqıyalar búgingi kúndegi zamanlaslar obrazı hám olardıń minez-qulqı, ishki oy-sezimleri, islegen is-háreketleri misalında sóz etiledi. Avtırdıń «O dúnyaǵa mirát» atlı eki bólimli, bes kartinalı tragikomediya sıyjeti tiykarında «Aqıbet» romanı jazılǵan bolıp, qatnasıwshılar da tragokomediyaǵı personajlar bolıp tabıladı.

Izertlew metodologiyası. Romannıń mazmunı quraǵan waqıyalar Taspolattıń hám onıń hayalı Ulperiniń háreketleriniń átirapına jámlesken. Taspolat úlken sawda birlespesiniń baslıǵı, qaladaǵı barlıq dúkanlar, sawda orınları, skladlar sonıń qaramaǵında. Kóp jıllar boyı sawda mákemesiniń baslıǵı bolıp islep kiyatırǵanlıqtan basshılardıń kópshiligi menen tanıs, olardıń jumısın pitkeredi. Olarǵa qaraǵanda qolı jazıq, bar xızmetin ayamaydı. Sonlıqtan olarǵa sózi ótedi. Kerekli jerinde solar arqalı óziniń de mútájın pitkeredi. Dáslepki waqıtları onıń isleri alǵa ilgerileydi. Sońın ala, ol menmenlikke berilip, qara basınıń házligi, ǵamı ushın xalıq múlkin ısırap etedi. Ózi menen turmay basqalardı da awır jinayat islewge iytermeleydi. Sońında qıńır isleri áshkaralanıp, awır jazaǵa giriptar boladı.

Romanda da, pesa mazmunında da, Taspolatıń hayalı Ulperi «barlıq nárseniń tetigi aqshada», sol arqalı abıray, ataqqqa, shadlı turmısqa, qálegen nársese erisiwge boladı, – degen jalǵan isenimge giriptar bolıp, jalǵız balası Nurpolatqa durıshı tárbiya bere almaydı.

Universitette oqıp atırǵan balası Nurpolat imtixannan óte almay kelgeninde, Ulperi qátere aytıp dáslep muǵallimine, soń tanısına qońıraw qıladı. Lekin, sózi ótpegen soń qattı ǵázeplenedi. Onıń bul halatı shıǵarmada bilayınsha súwretelenedi: «Aytqanı-aytqan, degeni degen bolıp, tilin salaqlatıp úyrenip qalǵan Ulperige jańaǵı eki adamnıń da isin pitkermegeni úlken soqqı bolıp tiydi, ózine kúsh bermey baratırǵan iri gewdesin qayda qoyarın bilmey, esikten tórge, tórden esikke shaptı, onıń bul kórinisi gúresiwge adam tappay turǵan palwandı esleter edi» [1.17].

Mal dúnyanıń, mol-molaqay puldıń ortasında ósken Nurpolat ata-anasınıń hár qıylı qılmıslarınıń tásirinen hesh nárseniń de parqına jete almaydı. Jinayatshı topar basshısı Mamont Nurpolatıń

abaysız háreketlerinen óz mápi ushın ánsat paydalanadı. Misalı: «Jiguli» avtomashinasın menshiklew, bes mıń sum, júz mıń sumlıq altın zayom h.t.b. Sunday-aq óziniń de, ómirlik joldasınıń da, hiyle menen juwhalıqqa tolı turmıs jolınıń hásiretli, awır hám ornı tolmas aqıbetlerge alıp kelgenligin kesh túsingen Ulperi óz qolları menen shańaraǵına órt beredi. Sawlatlı jayı, ishindegi mal-dúnyası, múlki menen qosqa ózi de janıp ketedi. Onıń basqa ilajı da joq edi. Taspolat penen Ulperiniń qarım-qatnas, barıs-kelis qılatuǵın joldasları barshılıq. Olar da ózlerine taqqabil, turmıs jolı da oy-pikiri de sáykes keletuǵın adamlar. Solardan biri-Sherniyaz. Ol Taspolat penen Ulperige jaǵınıp, dáslep aǵash buyımları dúkanınıń, sońınan sanaat tovarları dúkanınıń baslıǵı, aqırında Oraylıq sklad baslıǵı bolıp tayınlanadı.

Talqılaw hám nátiyjeler. Hár túrli hiyleler menen pul tabıwdıń, dúnya toplawdıń jolların ustazı bolǵan Taspolat penen Ulperiden úyrenedi. Keyninde pul tabıw, dúnya arttırıw jolların olardan da ótkeredi.

Solay etip, avtor tragokomediyanıń mazmunın, ideyasın, sıyjetin, obrazlar dúnyasını «Aqıbet» romanında epikalıq shıǵarmalardıń talabına say sáwlelendirgenligin kóriwimizge boladı. Pyesada Taspolat, Ulperi, Nurpolat, Sherniyaz, Ayparsha, Áwez, Mamont, Shuka, Mátmuratov, Dawranbekov sıyaqlı sanawlı obrazlar qatınasadı. Bul qaharmanlar óz gezeginde «Aqıbet» romanında da tiykarǵı personajlar sıpatında jasalǵan.

Ótken ásirde 80-jıllarına kelip roman janrınıń qaraqalpaq ádebiyatında joqarı dárejede rawajlanıp, hár qıylı temalarda dóretiliwine baylanışlı ádebiyatshı ilimpaz Yu.Paxratdinov qaraqalpaq romanların tariyxıy romanlar, sociallıq-turmıshlıq, satiralıq hám detektiv romanlar dep bólip izertlew lazımlıǵın aytıp ótken edi[2.7].

Usı kózqarastan alıp qaraǵanda «Aqıbet» romanı mazmunı jaǵınan satiralıq roman. Sebebi onda ayırım jaman qásiyetlerge iye bolǵan insanlardıń is-háreketleri ótkir til menen áshkaralanadı. Sonlıqtan romandaǵı kópshilik qaharmanlardıń obrazlarınıń jasalıwıda satiralıq usılda ámelge asırıladı. Máselen, Taspolat, Ulperi, Qosimbet palker, Allambay shaytan obrazları milliy ádebiyatımızda sátili jaratılǵan satiralıq obrazlar qatarına kiredi.

Romanniń mazmunın quraǵan waqıyalar XX ásirdiń 60-80-jılları respublikamızda júz bergen dáwir tutımınıń illetleri turmıs shinlıǵına say súwretlenedi. Bunday illetlerden awlaq bolıwǵa hám oǵan qarsı gúresiwge jaslardı tárbiyalawda romanniń tutqan ornı ayırıqsha.

K. Raxmanovtıń «O dúnyaǵa mirát» pyesasın haqqında alım, ilimpaz Q.Sultanov ta óziniń «Házirgi dramaturgiyanıń geypara máseleleri» degen ilimiy maqalasında da keń analiz jasap talqılap ótken.

Romanda hám pyesada sóz etilgen waqıyalar burın saxnada bolıp kórmegen hám bolmaǵan. Usınday tábiyiyliq turmıs haqıyqatlıǵın súwretlewdiń jańa principlerin shıǵarǵan, ol ádebiyatımızdı rawajlandırıwǵa sebepshi boladı.

Taspolat penen Ulperi arqalı ashılǵan obraz hám xarakter olar qatnasıwındaǵı hádiyseler adamlardı sonıńday dárejede jerkendiredi, olardıń ósekleri, ótirigi, jalataylıq, urlıq, ǵarlıqları da unamsız kórinislerdiń biri bolıp esaplanadı. Dramaturg usınday hádiyselerdi tamırınan kesip taslawdı maqset etip qoyadı. Bul poziciya xalıq ushın júdá áhmiyetke iye bolǵan hadallıq, xalıq penen birge bolıw, xalıqtıń mápin kózdiń qarashıǵında saqlaw sıyaqlı úlken máselelerdi sheship beredi. Demek, bul avtorıń hár eki epikalıq hám dramalıq shıǵarmalarındaǵı jetiskenlik.

Pyesada, romanda tiykarǵı másele-adamgershilik. Joqarı adamgershilik penen hújdan jámiyetlik turmıstıń barlıq dáwirlerinde de ortaǵa qoyılǵan[3.78-83].

Hár eki shıǵarmanı oqıp, tallay otırıp biz K. Raxmanovtıń dóretpelerinde házirgi jámiyettiń jańa basqıshında, ilimiy-texnikalıq progresstıń awıl-xojalıǵında en jaydırılıp atırǵan dáwirinde, turmıstaǵı jańa hádiyselerdiń sanı menen emes, al sapası hám nátiyjeliligi ushın gúres júrgizilip atırǵan dáwirde joqarı adamgershilik penen hújdanıń tazalıǵı máselesin sheship beretuǵınlıǵın kóremiz.

Ilimpaz Q. Sultanov tragediyanıń epilogındaǵı ayırıqsha bir epizotqa dıqqat awdaradı.

«Taspolatıń qábir basında ákesi menen ushırasıwı. Bul jerde táǵdir soqpaǵı-jámiyetlik turmıstıń jolları. Taspolat, áne, sonı bilmedi. Bilsede, bilmegen adam usap júredi. Hadallıq mektebin ótpegen adamnıń táǵdiri usı dá! Eger jámiyetlik turmısta ushırasıp turatıwın nápsiqawlıq penen ótirikshilerdi, jalatay menen suwquydılardı, gáp satıwshılar menen sútxorlardı, birewdi otqa iyterip,

óziniń kómeshine kúl tartıwshılardı, eki adamnıń «jánjelinen» payda kóriwshilerdi birewge biz, birewge pıshaq beriwshilerdi. Usınday tiriley góрге shaqırıwshı shıǵarmalar saxnada qayta-qayta qoyılıp tursa, adamlar ushın oǵada kóp payda keltiredi»[3.82].

«O dúnyaǵa mirát» tragikomediyası haqqında basqa da hár qıylı pikirler bar. Máselen teatr sınıshı J.Xojanov óz ilimiy miynetlerinde K.Raxmanov dóretywshiligi misalında bir qansha ilimiy maqalalar járiyaladı [4.107-111].

Biz tómende usı sınıshınń pikirlerin qollaǵan halda hám ilimi-izertlewimizge tayanısh sıpatında J.Xojanovtıń analiz hám tallawların misal etip ótpekimiz. Sınıshınń pikirinshe: bul pyesa dramaturgiyamızǵa janrlıq jaqtan jańa dóretpeler bolıp qosıldı. Bul pyesasında avtor ómirdegi bolıp atırǵan waqıyalardı tek ústirtin bayanlap ǵana qoymıstan, al onıń tereńinde jatqan máselelerdi qozǵawǵa háreket etedi.

Dramaturg óz qaharmanlarınń táǵdirin hár tárepleme kórsete kelip, tamashagóylerge: «sizlerde ómir aǵımı menen ketip qalmay, al oǵan qarsı qanday qıyınshılıqlarǵa bolsa da qaramay júzip, turmısqa adamgershilik kózqaras penen qarań» demekshi boladı.

K. Raxmanovtıń bul pyesasında bizler hár qıylı adamlar, hár qıylı táǵdir menen ushırasamız. Olardıń jamanlıqlarınan jerkenip, jaqsılıqlarınan úlgi alıwǵa tırısamız.

Retsenzent K. Xudaybergenov pyesa haqqında mınaday pikir bildirip ótedi.

«Spektakldiń birinshi perdesin tamashagóyler qızıǵıp kóredi. Biraq, avtor óz niyetin usı perde de aytıp boladı. Qalǵan ekinshi perdedegi úshinshi kóriniste militsiya xızmetkerleri sheshimi tamashagóylerge málim bolıp qalǵan waqıyalardıń qalay júz bergenin tekserip júriwleri kórsetiledi. Sheshim tamashagóylerge málim bolǵanlıqtan, qalaberse, militsiya xızmetkerleriniń háreketleri isenimsiz shıqqanlıqtan spektakldiń 2-perdesi tamashagóylerdi hayran qaldıradı. Demek, dramaturg óziniń aytpaqshı bolǵan gápin shıǵarmanıń aqırına shekem «sır» etip saqlawǵa zárúr edi»[5.75].

Sınıshı J.Xojanov joqarıda ayılǵan pikirge qosılmaydı. Sebebi, ol mashinanıń rolinde kim otırǵanı, qanday sebepler menen qaqtırǵanı bizge ele námálim. Onıń ústine pyesanıń strukturası biziń dramaturgiyamız ushın hayran qalarlıq nárese emes,

bul tásil burinnan qollanılıp kelinbekte. Onı «sheńber» («kolsovoy») formalı dep ataydı. Sebebi, waqıyanıń sheshimi onıń túyiniń xızmetin atqaradı. Yaǵnıy, bul tragikomediya háreket aqırınan baslanadı.

Bul pyesa Berdaq atındaǵı teatrda Ózbekstan xalıq artisti, Berdaq atındaǵı Respublikalıq sıylıqtıń laureatı, rejıssyor N.Ańsatbaev tárepinen saxnalastırıldı. Bul jerde rejıssyordıń traktovkası avtor aytpaqshı bolǵan ideya menen tıǵız baylanısp tur.

Tragikomediya haqqında jáne bir sınshı T.Bayandiev bılay dep jazadı: «...Taspolattıń ákesiniń qábiriniń basına barıp turǵan waqtındaǵı saxnanı sheshiwge rejıssyor qollanǵan tásil júdá tásirli bolıp shıqqan. Ólik tiri adamǵa aylandı. Bul tásil burın «Gamlet» te qollanılǵan edi». Mine, biz kórip ótkenimizdey sınshı rejıssyordıń bul miynetin joqarı bahalaǵan. Onı Shekspir shıǵarması menen salıstırǵan.

K.Ramanovtıń «O dúnyaǵa mirát» shıǵarması tematikası jaǵınan P.Tilegenovtıń «Hújdan», belgili ózbek jazıwshısı A.Qahhardıń «Tabıttan shıqqan dawıs» dramalarına jaqın. Pyesaniń jáne bir ózgesheligi haqqında aytatuǵın bolsaq, bul spektakl keyin ala «Urını qaraqshı bastı» degen at penen qayta

saxnalastırıldı. Bul interpretaciya N.Ańsatbaev shıǵarmanıń tiykarǵı mazmunın saqlap qalıp, qaytadan sheshim jasadı. Spektakldi bir qansha rejıssyorlıq fantaziya menen bayıttı.

Juwmaq. Solay etip, «O dúyaǵa mirát» tragokomediyası hám «Aqıbet» romanı mazmunı jaǵınan da, ideya-tematikalıq baǵıtı jaǵınan da, obrazlar dúnyasınıń sheber jaratılıwı menen de, qaraqalpaq dramaturgiya hám proza janrında sátti jazılǵan shıǵarmalar qatarında alıp qarawǵa ılayıq dóretpelerden sanaladı.

Ádebiyatlar

1. Рахманов К. Ақыбет романы, Нөкис, 1993 ж.
2. Пахратдинов Ю. Хэзирги заман карақалпақ прозасындағы сатира, Нөкис, 1988 ж.
3. Султанов Қ. Инсан күдирети, Нөкис, 1992 ж.
4. Хожанов Ж. Драматургиямыздың хэзириги табыслары // Әмудәрья, 1985 ж. №3.
5. Худайбергенов. К. «Турмыс ҳақыйқатлығы хэм спектакль», «Совет Ўзбекистан санъати» журналы, №5, 1980 йил.

